

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертация на тема „Jeder ist seines Unglücks Schmied.“ Männer und Männlichkeiten in Romanen von Theodor Fontane („Всеки сам кове нещастieto си.“ Мъже и мъжествености в романите на Теодор Фонтанс), представена от Майа Станкова Разбойникова-Фратева, доц. д-р, за присъждане на научната степен „доктор на филологическите науки“.

Рецензент: Надежда Петкова Дакова-Аксентиева, проф. д-р

Представеният дисертационен труд обхваща 221 страници текст, който се състои от кратък увод, три обширни глави и една четвърта заключителна глава, представяща основните изводи на изследването. Един огромен по обем научен апарат е побран чрез по-дребен шрифт в допълнителни 20 страници. Освен посочената примерна литература, т.е. романите на Теодор Фонтане в съответните издания, използваната секундарна литература обхваща 471 заглавия, без да включвам в това число проучените рецензии върху четирите романа на Фонтане от времето на написването и публикуването им през последните две десетилетия на 19. век. Не само посочения по-горе количествен показател, но и респектиращото ниво на дисертацията свидетелстват за дългогодишните упорити усилия на доц. Разбойникова-Фратева да се ориентира в плуралистичния лабиринт от взаимно конкуриращи се иновационни течения в немскоезичното литературознание и в същото време да се заеме и с големите имена в западноевропейска и североамериканска хуманитаристика като Батлър и Лакър, Фуко, Дерида, Лакан и много други.

В първата глава под надслов „Методическа рамка и употребявани понятия“ авторката представя изходните теоретични постановки, на които се осланя избора на методиката на изследването. „Основополагаща е представата“, четем в автореферата, „че литературните текстове съдържат скрито, латентно знание, разположено отвъд всякаква интенционалност.“ В литературните текстове, продължава авторката, „са вписани както границите на допустимия за дадено общество личен опит, така и исторически и социално предзададените възможности за възприятия, действия и изказвания (Aussagen). „При определени извънтекстуални условия това знание на текстовете може да излезе от латентния си стадий и да придобие контингентна актуалност, чиято продължителност самият текст не може да регулира. След изчезването на предпоставките, направили „знанието“ на текста видимо, то отново може да загуби своята „събитийност“ и да се върне в латентната си форма.“ Авторката формулира тезата си, че разкриването на латентното знание в литературните текстове, „става възможно и обяснимо в регистъра на дискурсивния анализ.“ И, позовавайки се на основоположника на теорията за дискурса Мишел Фуко, тя уточнява теоретико-методологическия фундамент, върху който ще изгражда изследването си: „Дискурсивният анализ по модела на Мишел Фуко позволява литературата да бъде разгледана, от една страна, като дискурс, а, от друга страна, като поле, върху което се разиграва сблъсък на други дискурси.“ (стр. 7) По-нататък авторката очертава подробно смисловите параметри на понятията „дискурс“ и „дискурсивен анализ“, изтъквайки приноса на Фуко, като не пропуска да уточни, че в ранните съчинения на френския философ литературата е сведена главно до създаването на своеобраза „антидискурс“. Тази

бегло формулирана постановка у Фуко, останала тъй да се каже „в зародиш“ в неговите съчинения, оставя дълбоки следи в работата на дисертантката с конкретните литературни текстове. Няма да се спирам върху усилията на авторката да изясни историята на понятието „дискурс“, различните му употреби у различни теоретици, както и да обоснове предимствата на дискурсивно-аналитичния подход при научно изследване на литературни текстове. Ще приведа все пак нейната принципна постановка, че в предложено изследване „че става дума за дискурса като наддисциплинно понятие, употребявано във философията, социологията, психологията и литературознанието, при което се има предвид не отделни текстове или групи текстове, а „комплекс, съставени от изказвания, и условията и правилата на тяхната продукция и рецепция в определен период от време“.(последният цитат по Winko 1999, 464)

Във втората подглава авторката разглежда възможностите относно приложението на дискурсивния анализ за целите и задачите на литературознанието. Обръща внимание на споровете в научните среди по въпроса „Що е това литература“ и изтъква пробивния си път консесус между двата спореци лагера, което прави възможна „коалицията както между литературознание и дискурсивен анализ, така и между херменевтичен и дискурсивно-аналитичен подход.“ (стр. 9)

Авторката се спира подробно на интердискурсивния анализ, обосновав в трудовете на Линк, а така също и върху т.н. „исторически дискурсивен анализ, предложен от Богдал. Възгледите на Богдал се доближаваат най-плътно до намерението на авторката да приложи дискурсивно-аналитичния подход при експертния прочит на подобрите четири романа от Теодор Фонтане.

Майа Разбойникова –Фрагева многократно изтъква, че схващанията ѝ за литературата, залегнали в основата на изследването, са формирани в духа на постструктурализма и на дискурсивно-аналитичния подход. Обобщавайки интензивните си методологически търсения, тя формулира в 5 пункта аргументите си относно дискурсивно-аналитичния характер на представения от нея дисертационен труд. (Стр. 24) В духа на тези обзори, принципи и все още програмни изложения авторката прави важното уточнение, че дискурсивният анализ изпълнява все пак „обслужваща функция“ в нейното изследване. „тъй като главната задача си остава литературоведска: с помощта на дискурсивно-аналитичния подход да се разгледаат текстове от втората половина на XIX век с оглед на тяхната историчност, скрито знание, дискурсивни зависимости и евентуално обратни въздействия върху дискурса.“ (Автореферат,12)

Четвъртият раздел на първа глава представлява според мен един втори, извънредно важен подготвителен етап на изследването. Водещата тема е формулирана, както следва: „ Относно понятийния инструментариум: изследвания върху мъжете и мъжествеността“. Въз основа на обширни и задълбочени проучвания на редица представителни и фундаментални изследвания през последните три десетилетия авторката хвърля светлина върху най-убедителните и авангардни концепции и подходи, посветени на категориите пол, мъжественост и мъжествености. не само проследявайки в диахронен план най-важните етапи на научното мислене върху категорията „Мъж“ и „Мъжественост“, а изтъквайки и своеобразния паралелизъм между изследванията на жената и тези на мъжа.

В три раздела, а именно „Männerforschung und Sozialwissenschaften“, „Männlichkeitstheorie und Geschichtswissenschaft“ и „Kulturwissenschaftliche Männerforschung“. Авторката успява да представи в сбита форма извънредно интересни научни проучвания от автори на световно ниво, които от гледна точка на трите специални научни направления постигат много сериозни и съществени за съвременното общество познания. Особено значение придобива прегледа на изследванията на мъжа в областта на социалните науки. Изтъквайки факта, че немската социология има съществен принос относно изясняване на връзката между пол и мъжественост, авторката се позовава най-вече на фундаменталното изследване на Михаел Мойзер „Geschlecht und Männlichkeit. Soziologische Theorie und kulturelle Deutungsmuster. 2 überarbeitete und aktualisierte Auflage. (2006) посредством изследването на Мойзер авторката ни запознава и с редица други теоретични достижения в тази област. Така например Мойзер дава висока оценка на теорията за хегемониалната мъжественост, разработена от Robert Connell, характеризирайки я като „подстъп към една социологическа теория на мъжествеността“, позовава се и на Bourdieu, по-специално на концепцията му за мъжкия хабитус, като по този начин прави опит да създаде една по-цялостна теория за мъжествеността. Авторката е положила огромен труд, за да обхване най-съществените достижения на изследванията върху половете и мъжа, търсейки онези теоретични пробиви в областта на социологията, които биха се оказали инспириращи и полезни с оглед на конкретната ѝ литературоведска задача.

Изключително важна роля играе третата подготвителна фаза на дисертацията. Откриваме я във втората глава, носеща наслова „Мъжественост в XIX век“. Предприетата реконструкция на дискурсивните модели и на социалните практики на мъжествеността черпи с пълни шеци от достиженията на историческата наука, на културологията и на историята на медицината. Авторката съзнава, че реконструираниите и анализирани от тези научни клонове дискурси за мъжа и за мъжествеността „подготвят почвата за изследването на литературните мъжествености в текстовете на Теодор Фонтане“ и че нейната задача като анализатор се състои именно в това, от една страна да разкрие зависимостта на фикционалните текстове от дискурсите, ала в същото време да хвърли светлина и върху скритото в пластове на романите знание, способно да разколебае и проблематизира същите тези дискурси.

Първата подглава прави преглед на историческите модели, третиращи мъжествеността, въз основа на трудовете на George L. Mosse, John Tosh и Wolfgang Schmale. Авторката се спира по-обстойно на историята на мъжественостите у Шмале, който реконструира представи и образи на мъжествеността, изхождайки от средновековието, минавайки през ранната фаза на Новото Време, през XVIII и XIX век и навлизайки дори в епохата на модерността. Авторката реферира субтилните изследвания на Шмале, като обръща особено внимание върху проекта за мъжа, формиран върху крилете на Просвещението, на немското течение Щурм и Дранг и на Романтизма в Германия. „„Цялостният“ мъж на Просвещението, обобщава авторката, и „мъжът с изтъгнена емоционалност“ на по-късния XVIII век притежават все още свободата да боравят с модели и образци за мъжко поведение. Решаващите промени настъпват едва през 19 век.“ Обобщавайки проучванията си авторката намира лапидарната „формула на изместването (Verschiebung) на

„антропологическия мъж“ (Шмале) на Просвещението чрез „мъжа-войник“ (Шмале) на XIX век.

Тъкмо този процес на етаблиране на милитарно (военно) конструираните модели за мъжа, включващ в себе си и модификациите на мъжествеността през XIX век, е проследен със заострено внимание от авторката в обемната втора подглава: „Модели на XIX век, милитаризация и редукция на емоционалността, брак и любов, професия и работа“. В пет подраздела се разглеждат следните феномени и процеси: „Военна система, нация, мъжественост (1)“; „Пробойни в милитарната мъжественост“ (2); „Маргинални мъжествености“ (3); „Междинни изводи“ (4); „Забрана на чувствата и дефицит на чувствата“ (5).

В подраздела „Междинни изводи“ авторката извежда на преден план понятието за хегемониалната мъжественост, като прави съществени уточнения с оглед на основния обект на изследването ѝ. Така например тя предпочита да осмисли и приложи понятието „хегемониална мъжественост“ според критериите на Мойзер. Това ще рече, че под хегемониална мъжественост тя разбира оная мъжественост, „която в даден момент на асиметричното отношение между половете доминира над женствеността и над други мъжествености, която бива генерирана в централните на властта, сиреч в средите на обществените елити, определя ядрото на валидния мъжки хабитус и формира мъжествености в много социални полета“ (стр. 63-64). Третата подглава на втората глава заема също важно място в подготвителния ход на изследването. В определен смисъл тя дори се приближава тематично и идейно още по-плътено до концептуалното ядро на дисертацията, тъй като третира категорията мъжественост в контекста на брака и любовта.

Наблюденията на Майа Разбойникова в двата последни подготвителни етапа на нейния труд са изключително ценни не само що се отнася до нейната конкретна задача в рамките на дисертацията, но и в качеството им на самостоятелна научна информация, засягаща, ако не се лъжа, обширни „бели полета“ в българската научна мисъл. Ето защо считам, че би било целесъобразно, ако тези части от дисертацията станат достояние на нашата културна общественост под формата на отделна публикация в български превод.

Третата глава на дисертацията („Героите на Фонтане и провалите на мъжествеността“) представлява сърцевината ѝ, тя разкрива в най-висока степен приносния характер на труда, изследователската смелост на авторката да тръгне „срещу течението“, да оспори наложилата се в протежение на цяло столетие рецепционна и тълкувателна инерция и да защити убедително своя нов прочит, подплатен от дълголетните ѝ усилия да се ориентира в динамичната смяна на „измите“ както в сферата на литературата, така и в областта на теоретичните и методологички проекти и модели.

Майа Разбойникова-Фратева избира четири романа на Фонтане, като ги подрежда не според хронологията на тяхното написване и публикуване, а според логиката на нейния концептуален и методологичски принцип. Оперирайки с дискурса на хегемониалната мъжественост, сиреч четейки текстовете и поведението на героите през призмата на този извънлитературен дискурс, тя проследява именно линията на разколебаването и разсейването на същия този дискурс, фокусирайки наблюденията си върху фикционалните мъжки персонажи

у Фонтане. Така тя тръгва от фигурата на високопоставения офицер и благородник Сант Арно („Сесил“), който се явява най-убеденият експонент на хегемониалния идеал за мъжа, след това идва ред на комерсиалния съветник ван дер Щраатен („Блудницата“) и на граф Петьофи („Граф Петьофи“), които предприемат противоречиви експерименте, възплащайки една по-скоро маргинална идея за мъжественост и на края авторката разглежда „под лупа“ осъзнатите и изстрадани дилеми на барон фон Инщетен („Ефи Брист“), който се явява в определен смисъл експонент на ценностната система на бюргерството посредством статута си на висш чиновник, макар че притежава благородническо потекло. В този ред авторката разглежда главните персонажи и възжеланията им за споделена любов в брака, като заглавията на четирите подглави обозначават недвусмислено и неизбежния процес на разколебаване на господстващия дискурс за хегемониалната мъжественост: 1. Сант Арно – провалът на военната мъжественост; 2. Ван дер Щраатен – провалът на маргиналната мъжественост; 3. Граф Петьофи – вариативната мъжественост; 4. Барон фон Инщетен – провалът на рефлексивната мъжественост. Авторката разкрива разколебаването на и отклоненията от господстващия дискурс за мъжествеността, като ги обвързва с ценностната система на брака или още по-точно със стремежа на протагонистите да осъществят идеала за съхранение на любовта в брака. Героите на Фонтане, пише авторката, все по-категорично отказват да се примирят с ролята на нелюбимия съпруг в един конвенционален брак, като разгръщат собствени стратегии за преодоляване на дефицитите от емоционално и любовно естество. Особено задълбочено и убедително авторката доказва, че провалът на стратегиите на Барон фон Инщетен се дължи главно на несъстоятелната комуникация между брачните партньори. „Провалът на Инщетен“, формулира авторката в автореферата, „е провал не само на хегемониалната мъжественост, но и на опита на индивида да се измъкне от нея. Инщетен не успява да разграничи двете форми на съществуване през XIX век – в полето на общественото и в полето на личното.“ (стр. 52)

В последната, четвърта глава на дисертацията авторката обобщава по блестящ начин основните резултати на проведените от нея анализи, които потвърждават за сетен път приносния характер на нейния труд.

Обобщителна оценка:

1. Дисертационният труд е положен върху солиден и прецизно обоснован теоретичен и методологичен фундамент.
2. Обстойно защитеният и последователно приложен подход, съчетаващ дискурсивния анализ с херменевтичния интерпретативен модел се изявява като научно продуктивен и притежава несъмнено иновативен характер.
3. Проведеният въз основа на този подход нов прочит на четирите романа на Теодор Фонтане преобръща из основи традиционните рецепционни схеми спрямо този автор, разкривайки неподозирани смислови пластове, изваждайки на светло онова „скрито латентно знание, разположено отвъд всякаква интенционалност“ (Разбойникова-Фратева), доказвайки по този начин, че в голямата литература е заложен мощен критичен потенциал, който, актуализиран в даден момент, е в състояние да разгърне качествата си на анти-дискурс.

4. Дисертационният труд е написан на перфектен немски език и по този показател (и не само по него) може да мери ръст с най-добрите образци в немскоезичното литературознание.
5. Дисертационният труд представлява ценен принос към фонтаневедението и се явява доказателство за сериозния научен потенциал на германистиката в България.

В заключение, на базата на гореизложеното, предлагам на членовете на научното жури да присъдят на доц. д-р Майя Станкова Разбойникова-Фратева научната степен „доктор на филологическите науки”.

05.01.2012 г.

(проф. д-р Надежда Дакова-Аксентиева)